A társadalmi fejlődés tudományos előrelátása

VINCZE KÁROLY

A tudományos előrelátás a szocialista, majd a kommunista társadalom létrejöttének és fejlődésének elengedhetetlen szubjektív, tudati feltétele, a társadalmi tudat egyik fő funkciója a társadalmi létre való visszahatásában. Az előrelátás feltételei már az osztálytársadalmakban fokozatosan érlelődnek, de a minőségi ugrás csak akkor következik be, amikor a termelőerők fejlődése a termelőeszközök társadalmi tulajdonát követeli, s e társadalmi szükséglet elméleti kifejezéseként létrejön a kommunizmus perspektíváját előrevetítő forradalmi elmélet.

A marxizmus—leninizmusnak a társadalom jövő fejlődésére vonatkozó fő következtetéseit az emberiség társadalmi gyakorlata több mint egy évszázada igazolja. Természetesen senki sem tagadhatja, hogy előfordult számos téves következtetés is, de egyre erősödik az előrelátás pontosságának és hatékonyságának *tendenciája.*

I. *A dialektikus fejlődéselmélet és az előrelátás*

1. *A fejlődés hajtóereje.* — Az előrelátás a társadalom olyan magyarázatát igényli, mely lehetővé teszi tudatos megváltoztatását. Ehhez ismernünk kell a társadalmi mozgás irányát a jövőre nézve, ismernünk kell a fejlődés hajtóereje és mozgásiránya közti mély belső kapcsolatot.

Az előrelátás szempontjából igen fontos az ellentmondásnak mint a mozgás hajtóerejének objektív és differenciált értelmezése. Objektív értelemben az ellentmondás ellentétes *helyzetet* s ebből eredő ellentétes mozgás*irányt* jelent. Nem elég tehát a strukturális szemlélet. Olyan dinamikus szemléletre van szükség, mely a jelenségek ellentétes oldalainak s ez oldalak ellentétes mozgásirányának összefüggéseit is mozgásukban vizsgálja. A valóság legmélyén ható dialektikus törvények ugyanis mindenekelőtt mozgás- és fejlődéstörvények.[1]

Az ellentmondás azáltal válik a fejlődés hajtóerejévé, hogy *maga is mozog,* fejlődik, ellentétébe csap át. A materialista dialektika kimutatja, hogy minden dolog ellentétek egysége és harca. Figyelembe kell azonban venni, hogy az ellentmondás nemcsak a mozgásnak, hanem a viszonylagos nyugalomnak és állandóságnak is alapja. Ha tehát arra akarunk választ kapni, hogy ebből a viszonylagos nyugalomból és állandóságból hogyan és milyen irányban bontakozik ki a változás, a fejlődés, akkor azt az ellentmondást kell tanulmányoznunk, amely a viszonylagos nyugalmat fenntartani és az azt megszüntetni

[1] Vö. Molnár Erik: Dialektikus materializmus és társadalomtudomány. Kossuth, 1962., 161. o.

akaró erők között hat. A valamely struktúra lényegét alkotó ellentmondásos viszony mint puszta gondolati absztrakció önmagában még nem magyarázza meg, hogy mi a mozgás hajtóereje. Mert igaz az, hogy *a mozgás oka az ellentmondás, de éppígy fordítva: az ellentmondás oka a mozgás.* A fokozatos mennyiségi változás és átcsapása minőségi változásba — egyben az ellentmondások keletkezésének és megszűnésének folyamata is. A lényeg minden dologban, jelenségben az ellentmondás, ez azonban történetileg *a fejlődésben jelenik meg.* A fejlődés az ellentmondás *időbeli* kibontakozása, *nem csupán* az ellentmondó oldalak absztrakt *viszonya,* ellentmondás az egyidejűségben, hanem ellentmondás az egymásutániságban, ellentmondásos *folyamat,* vagy, hagyományos kifejezéssel: *a tagadás tagadása.*

Az ellentétek egysége és harca tehát nemcsak térben (strukturálisan), hanem időben (dinamikusan) is létezik. Az ellentétek egysége két szemben álló oldal (szakasz, irány) azonosságának és ellentétességének egysége, az ellentmondó oldalak (szakaszok, irányok) azonos és ellentétes vonásainak egysége. Ez azt jelenti, hogy *minden egység kettős ellentmondást tartalmaz:* a szemben álló oldalak, szakaszok, irányok ellentétes vonásainak ellentmondását, valamint szemben álló és azonos vonásaik ellentmondását.

Az egységet összetartó és szétfeszítő erők egyensúlya csak átmeneti. Ezt pedig nem lehet csupán azzal magyarázni, hogy minden egység belsőleg ellentmondásos. Arra kell választ adnunk, hogy ugyanaz az ellentmondás a mozgás egyik szakaszában miért jelentkezik mint fenntartó erő, s később miért csap át romboló erőbe; vagy, mint Marx és Engels írja A német ideológiában: hogyan lesz feltételből bilincs. Szemléltesse ezt egy közismert példa.

A burzsoázia és a proletariátus ellentétes helyzetet foglalnak el a társadalmi termelés adott történeti rendszerében (ellentétes vonás), de a kapitalizmus fennállásának egész ideje alatt együtt léteznek, feltételezik egymást, egységet alkotnak, magát a kapitalizmust alkotják; az ellentét mindkét oldala osztály (azonos vonás).

A burzsoáziának érdeke az ellentétek egységének fenntartása, s erre is törekszik minden rendelkezésére álló eszközzel. A burzsoázia az ellentétek azonos vonásaira támaszkodó konzervatív erő. A proletariátusnak a burzsoáziával szemben érdeke az osztályellentétek megszüntetése, maguknak az osztályoknak megszüntetésén keresztül, tehát az ellentétek adott egységének megszüntetésén keresztül. A proletariátus az ellentétek ellentétes vonásaira támaszkodó forradalmi erő. S a társadalmi mozgás éppen ezért nem körmozgás. Haladó irányát a haladó osztály érdekei szabják meg, s ezek az érdekek a termelőerők fejlődésének megérett szükségleteit fejezik ki.

Természetesen ellentétes helyzetű és érdekű osztályok is mozoghatnak, cselekedhetnek bizonyos ideig és bizonyos célból egy irányban. Az ellentétes helyzet azonban egy ponton túl törvényszerűen ellentétes mozgásirányt is eredményez.

A haladás forrása tehát (mely az osztálytársadalmakban az osztályharc formáját ölti) a kettős ellentmondáson belül közvetlenül *az egység megbontására irányuló ellentmondás, az azonos és nem azonos vonások között feszülő ellentmondás, az ellentmondásos egység fenntartására és megszüntetésére irányuló törekvések ellentmondása,* vagy másképpen: *a régi és új, a megszűnő és keletkező ellentmondása.* (Mindez nem zárja ki, hogy a szocialista-kommunista társadalom erkölcsi—politikai *egysége* mint a szüntelenül keletkező ellentmondások megoldódásának új formája funkcionáljon.)

2. *Az előrelátás objektív lehetősége.* — A fejlődés hajtóerejének s e hajtóerő mechanizmusának feltárása lehetővé teszi irányának, tendenciájának előrelátását. A társadalmi fejlődés hajtóereje és iránya közötti belső összefüggésnek két összetevője van: *a)* a fejlődés pozitív és negatív oldalainak, a társadalom keletkező és pusztuló elemeinek kapcsolata és kölcsönhatása, valamint *b)* a fejlődési szakaszok eredményei, a magát túlélt régi és a kialakult új közötti viszony.

a) Tapasztalataink igazolják azt a dialektikus törvényt, hogy a keletkező új dolog, jelenség magában hordja megszűnésének csíráit, ill. feltételeit, önmaga tagadását. Másrészt azt is látjuk, hogy a megszűnőben levő régi ugyancsak tartalmazza valamilyen módon a keletkező új elemeit vagy feltételeit. Egy és ugyanaz a folyamat bizonyos vonatkozásban pusztulás, bizonyos vonatkozásban keletkezés. Az imperializmus nemcsak halódó kapitalizmus, hanem a szocialista forradalom előestéje. A kapitalizmus pusztulási folyamata egyben a szocializmus előfeltételei megérésének folyamata.

Az a tény, hogy a fejlődési folyamat adott szakasza *egyidejűleg* tartalmaz keletkező és pusztuló elemeket, lehetővé teszi annak figyelembevételét, hogy a létrejövő új nem marad változatlan, hogy idővel többé-kevésbé túlhaladottá fog válni. (Kapitalista viszonyok között pl. a konjunktúra idején van ennek nagy gyakorlati jelentősége a munkásmozgalom számára. De megnyilvánul fontossága a szövetségi politikában is annak megítélésénél, hogy a szövetséges osztály, réteg, politikai csoport meddig és milyen mértékben fogja a munkásosztályt támogatni.)

b) A marxista dialektika forradalmi szelleme azonban korántsem jelenti a múlt abszolút tagadását, a destruktív vagy anarchista kritikát. Az igazi fejlődés a tagadás tagadása, a megszüntetve-megőrzés, a forradalmi kritika útján megy végbe. A keletkező új előrelátásához nélkülözhetetlen annak megállapítása, hogy mi az, ami teljesen megsemmisül, s mi az, ami a fejlődés eddigi eredményei közül maradandó. A marxizmus—leninizmus kimutatja, hogy a fejlődés nem őrzi meg az egész korábbi tartalmat. *Az ismétlődés magasabb foka a forradalmi újat jelenti a társadalmi fejlődésben.*

Látható tehát, hogy akár az egyidejűségben, akár az egymásutániságban jelentkező ellentmondásokat vizsgáljuk, sajátosan bonyolult kölcsönhatással és áthatással van dolgunk. Ismeretes például, hogy a szocialista demokrácia magasabb fokon felújítja az ún. „primitív" demokratizmust és a parlamentarizmus képviseleti rendszerét mint formákat. Lehetséges tehát az új tartalom: a szocialista társadalmi berendezkedés érdekében *visszanyúlni* régi formákhoz, ezek azonban így új jelentést kapnak, *tartalmilag nem azonosak* a régi formákkal. Ez esetben bizonyos *formák maradandó oldalát* használjuk fel.

Van azonban a fejlődési összfolyamat *tartalmának* is maradandó vonása, s maradandóságának éppen a formaváltozás a feltétele. Bizonyítja ezt a társadalmi—gazdasági formációk szükségszerű történelmi változása, mely — jóllehet az anyagi és szellemi értékek mérhetetlen pazarlása és a tömegek ugyancsak mérhetetlen szenvedése árán — létrehozta a termelőerők és a civilizáció fejlődésének eredményeit. Hasonló törvényszerűség mutatkozik abban is, hogy a munkásmozgalom *egy adott szakaszban állandó* stratégiai célt *változó* taktikai eszközökkel közelít meg. De magának a marxista—leninista elméletnek a fejlesztésénél is fontos, hogy a korszerűsítés a maradandó tartalom megőrzésével történjék.

Összegezve: *a társadalmi fejlődés tudományos előrelátásának objektív lehetősége adva van magának a fejlődési folyamatnak ellentmondásos jellege által.*

Ezt az objektív lehetőséget tükrözi a dialektikus fejlődéselmélet, mely a mozgás ellentmondásosságának s az ellentmondás mozgásának alapján feltárja magának az előrelátásnak ellentmondásos lényegét is.

Előre látni az újat egyrészt annyit jelent, mint látni azt, ami túlélte magát, s azt is, aminek a helyébe lépnie kell; másrészt pedig előre látni az újat annyit is jelent, mint előre látni, hogy mi az, ami maradandó, s keresni és megtalálni fenntartásának és továbbfejlesztésének módját.

3. *Az előrelátás objektív lehetőségének realizálása.* — Az előrelátás helyessége és hatékonysága a konkrét történelmi helyzetekben a társadalmi fejlődés általános, különös és speciális törvényeinek, valamint a bennük ható dialektikus törvényeknek helyes felismerésétől és helyes együttes alkalmazásától függ. A helyes alkalmazás feltételezi az adott történelmi helyzet általános, különös és egyedi vonásainak feltárását, a továbbfejlődés hajtóereje és mozgásiránya közötti összefüggés konkrét megállapítását.

Az adott helyzet és a belőle adódó perspektíva egységének fontosságát már a Kommunista Kiáltvány hangsúlyozta, Lenin pedig így látta a marxista előrelátás és a gyakorlat kapcsolatát:

„Marx egész elmélete a fejlődéselméletnek — ez elmélet legkövetkezetesebb, legteljesebb, legátgondoltabb és tartalomban leggazdagabb formájának — alkalmazása a modern kapitalizmusra. Természetes, hogy Marx előtt felmerült a kérdés, hogy ezt az elméletet a kapitalizmus *bekövetkezendő* csődjére és a *jövendő* kommunizmus *jövendő* fejlődésére is alkalmazza.

De milyen *adatok* alapján lehet a jövendő kommunizmus jövendő fejlődésének kérdését felvetni?

Annak alapján, hogy a jövendő kommunizmus a kapitalizmusból *ered*, történelmileg a kapitalizmusból fejlődik ki és olyan társadalmi erő működésének eredménye, amelyet a kapitalizmus *szült*. Marxnál nyoma sincs afféle kísérletnek, hogy utópiát agyaljon ki, hogy hasztalanul találgassa azt, amit nem lehet tudni. Marx úgy teszi fel a kommunizmus kérdését, ahogy egy természettudós tenné fel egy új, mondjuk biológiai fajta kifejlődésének kérdését, ha tudná, hogy az így meg így keletkezett, és ebben vagy abban a meghatározott irányban módosul." A proletárdiktatúra marxi elemzéséről pedig ezt mondja Lenin: „Ez a következtetés Marxnál annak a szerepnek az elemzésén alapszik, amelyet a proletáriátus a jelenlegi kapitalista társadalomban betölt, továbbá a kapitalista társadalom fejlődésére vonatkozó adatokon és azon a tényen, hogy a proletáriátus és a burzsoázia ellentétes érdekei kibékíthetetlenek."[2]

Tehát: előrelátás utópiák, találgatások és szubjektív szélsőségek nélkül. Előrelátás a fejlődés *elmélete*, valamint a fejlődés *tényei* és *adatai* alapján! Sem racionalizmus, sem empirizmus; sem indukció, sem dedukció önmagában, hanem mindezek dialektikus egysége, a szükségszerűség erejével bíró hipotetikus következtetések levonása. Ez a társadalmi fejlődés tudományos előrelátásának ismeretelméleti és módszertani alapja.

Az előrelátáshoz ezen kívül *mozgó* tükrözésre, *fejlődő* elméletre van szükség a gyakorlattal való kontroll alapján. Az elmúlt s ezért már ismert események láncolatában ugyanis a tudományos gondolkodás viszonylag könnyen kimutatja az oksági viszonyt és a mozgásirányt. A jövőre vonatkozólag azonban éppen a jövőbeni események konkrét ismerete hiányzik, s a tudományos előrelátás

[2] Lenin Művei 25. köt. Szikra, 1952. 491. és 493. o.

mégis igényt tart rá, hogy a még be sem következett, ismeretlen események *mozgásirányát* megállapítsa. A marxi—lenini elmélet azonban megoldotta és megoldja ezeket a nehézségeket, mert állandóan tanulmányozza a valóságot, feldolgozza mind a pozitív, mind a negatív tapasztalatokat. Mindamellett világos, hogy a marxista előrelátás nem a konkréten bekövetkező jelenségek, események részletekbe menő jóslata (bár rövidebb távon természetesen konkrétabb lehet, mint hosszabb távon), hanem a fejlődés leglényegesebb tartalmának, szükségszerű irányának, keretének és átfogó formáinak előzetes tudata.

Az előrelátás konkretizálása a gyakorlati tapasztalatok alapján igen jól megfigyelhető már a marxista gondolkodás három esztendős (1848—1851 közötti) fejlődésében is, pl. az államelmélet terén. Még szembetűnőbb ez a tendencia abban a fellendülésben, melyet az SzKP XX. és XXII. kongresszusának határozatai, valamint az SzKP új programja tükröz. Ezeknek a dokumentumoknak amellett, hogy átfogó kritikáját tartalmazzák mindannak a torz és káros lerakódásnak, mely 30 esztendő gigantikus szocialista építőmunkája közben, a világraszóló sikerek mellett, nagymértékben a személyi kultusz következményeképpen felhalmozódott, még az is a sajátosságuk, hogy tükrözik azt a minőségi ugrást, mely mindig bekövetkezik, amikor az elméletileg előre látott feladat gyakorlati végrehajtása megkezdődik. Ez történt a szovjet hatalom első éveiben is, amikor az új társadalom berendezkedését illetően sok mindenben el kellett térni a korábbi elképzelésektől, így pl. a párizsi kommünnek attól a gyakorlatától, hogy a magas beosztású szakembereknek, közfunkcionáriusoknak is munkás-munkabérért kellett dolgozniok. Az októberi forradalom előtt néhány hónappal is még úgy látszott, hogy ez az intézkedés csalhatatlan ellenszer a bürokratizmus és a karrierizmus veszélyével szemben. A szovjethatalom mégis kénytelen volt eltérni a párizsi kommünnek ettől a rendszabályától. Ez bizonyos értelemben hátrafelé lépés volt, és mégis az előrehaladást szolgálta, mert lehetővé tette a szakemberek szovjethatalom-ellenes bojkottjának letörését. Ezenkívül megnyitotta az utat az anyagi érdekeltség elvének érvényesülése előtt, ami a kommunizmus alsó fokán érvényesülő munka szerinti elosztásnak egyébként is szükségszerű velejárója.

Marx és Engels egy évszázaddal ezelőtt helyesen vázolta fel a kommunizmus felső szakaszába való átmenet legfontosabb vonásait. Az SzKP új programjának elvi alapjait változatlanul e megállapítások képezik, de a szocialista építés tapasztalataiból leszűrt új elméleti tételekkel gazdagítva. Emellett a kommunizmusnak az az előképe, mely e programból kibontakozik, a dolog természeténél fogva sokkal érzékletesebb, világosabb, konkrétebb, a nagy tömegek számára érthetőbb és hasonlíthatatlanul nagyobb mozgósító erejű, mint volt a kommunizmus perspektívája a múlt század második felében, vagy akárcsak egy negyedszázaddal ezelőtt is, amikor pedig az SzKP XVIII. kongresszusán már olyan — ma is aktuális és a hétköznapok munkájának szerves részévé vált — elméleti és gyakorlati kérdések merültek fel a kommunizmusba való átmenettel kapcsolatban, mint az állam fennmaradása a kommunizmusban a kapitalista környezet fennállása esetén, vagy a vezető tőkés országok túlszárnyalása az egy főre jutó termelésben — mint a kommunizmus anyagi-technikai alapjának megteremtésével összefüggő fő gazdasági feladat.

A tudományos, elméleti előrelátás tehát együtt fejlődik a gyakorlattal, s a társadalmi fejlődés tudatos befolyásolásának egyre hatékonyabb eszközévé válik.

II. *Előrelátás és gyakorlati befolyásolás*

1. *Előrelátás a kapitalizmusban és a szocializmusban*: — Azt a változást, amelyet a szocialista társadalmi viszonyok létrejötte jelent a társadalomnak saját mozgás- és fejlődéstörvényeihez való viszonyában, Engels így jellemezte: „Saját társadalmi tevékenységük törvényeit, amelyek idáig idegen, rajtuk uralkodó természeti törvényekként álltak velük szemben, az emberek akkor majd teljes szakismerettel alkalmazzák s ezzel uralkodnak majd rajtuk . . . Csak ettől kezdve fogják az emberek teljes tudatossággal maguk csinálni történelmüket, csak ettől kezdve lesznek meg az általuk mozgásba hozott társadalmi okoknak túlnyomóan és egyre fokozódó mértékben az általuk akart hatásaik is. Ez az emberiség ugrása a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába."[3]

Felvetődik azonban a kérdés: ha a társadalmi tudatosság és az előrelátás tekintetében ilyen gyökeres változást jelent a szocializmusra való áttérés, miért játszhat olyan nagy szerepet az előrelátás a kommunista mozgalomban már a kapitalizmus idején, amikor az emberek leglényegesebb történelmi tevékenysége, a társadalmi termelés — ugyancsak Engels szavaival élve — még „mindennél jobban alá van vetve nem-ellenőrzött erők nem — szándékolt behatásai váltakozásának . . ."?

Az előrelátás a tőkés rendszer idején a cselekvés vezérfonala a munkásmozgalom számára, de még a legfejlettebb országokban sem képes e mozgalom a kapitalizmus ösztönösen ható törvényein úrrá lenni; ami pedig a burzsoáziát illeti, az állammonopolista eszközökkel nyert nagyobb központi beavatkozási lehetősége nem annyira előrelátás, mint inkább utólagos felismerés eredménye, melyre nem utolsósorban a szocializmus térhódítása kényszeríti, s amely számára nem kívánatos következményekkel is jár.

A munkásosztály elsősorban a politikai harc síkján gyakorolja a legnagyobb befolyást a történelem menetére a kapitalizmus idején; a termelőerők fejlődésének tudatos irányítása még lehetetlen. De lehetséges és rendkívül fontos a kapitalizmus gazdasági folyamatainak, e folyamatok szocializmus felé mutató tendenciáinak előrelátása és a politikai harcban való számításba vétele, természetesen valamennyi egyéb társadalmi tényezővel való kölcsönhatásukban.

Bár a kapitalizmus nem képes fejlődésének korlátját, az ösztönösséget átlépni, a munkásmozgalom tudatossága, a marxi—lenini tudományos előrelátás hatékonysága egyre fokozódik. E tekintetben a Szovjetunió létrejötte és fejlődése, majd a második világháború után a szocialista világrendszer létrejötte és fejlődése új helyzetet teremtett. 1917 óta, de még inkább 1949 óta (kb. erre az időpontra lehet tenni a szocialista világrendszer kialakulását) a kapitalizmus fejlődését már nem kizárólag saját mozgástörvényei határozzák meg, következésképpen megnövekedett a kapitalizmus folyamatai előrelátásának és gyakorlati befolyásolásának objektív lehetősége. Ezért vonta le az SzKP és a nemzetközi kommunista mozgalom azt a következtetést, hogy korunkban az emberi társadalom fejlődésének hajtóereje közvetlenül a kapitalista és a szocialista világrendszer ellentéte, mely a kapitalizmus alapvető ellentmondásának új megjelenési formája, s hogy ezért ma már a világ fejlődésére a szocializmus erői gyakorolják a legnagyobb befolyást. E következ-

[3] Marx—Engels Vál. Műv. II. köt. Kossuth, 1963. 135—136. o.

tetésen alapul az a tétel is, hogy lehetséges a szocializmus világméretű győzelme világháború nélkül, a két világrendszer gazdasági versenyének keretei között, korunk három nagy progresszív erejének, a szocialista országoknak, a kapitalista országok munkásmozgalmának és a nemzeti felszabadító mozgalmaknak összefogása alapján.

A társadalmi fejlődés tudományos előrelátásának társadalmi hatékonysága tehát azért olyan nagy már a kapitalizmus idején, mert a munkásosztály világtörténelmi szerepének elméleti kifejezése.

A munkásosztály hatalomra jutása után az előrelátás szerepe és hatóköre tekintetében is minőségi ugrás következik be. A törvények tudatos felhasználása, a fejlődés befolyásolása egyre inkább a társadalmi élet egészét fogja át; *a társadalom fejlődése tervszerű jelleget ölt.* Ez az egyik megkülönböztető sajátosság a kapitalizmus viszonyaihoz képest. A másik sajátosság az, hogy — bár a szocialista állam létének egész időszakában megmarad a politika elsőbbsége a társadalmi összfolyamat irányítása tekintetében — *a politika központi és alapvető részévé a gazdaságpolitika válik.*[4] Ez egyben azt is jelenti, hogy a népgazdaság szocialista szektorában ugrásszerű változás következik be a fejlődés hajtóerejét illetően; azonnal megszűnik az ösztönös automatizmus és szükségessé válik a tudatos tervszerűség. „Amint megszűnik a magántulajdon . . . , megszűnik az az önműködő szabályozó is, amely . . . végeredményben mindig létrehozott valamiféle labilis . . . konkrét arányosságot." A szocializmus folyamatai számos területen, de mindenekelőtt a népgazdaságban „. . . . eleve feltételezik a társadalom, ill. központi képviselete részéről az objektív viszonyok mély megértését, az idejében való felismerést és az aktív közreműködést.[5]"

Ilyen körülmények között elvileg új módon merül fel a társadalmi fejlődés törvényeinek objektivitása, a szubjektív tényező (a társadalmi tudatosság és előrelátás) objektív meghatározottságának és rendkívüli aktivitásának egymáshoz való viszonya, a hagyományok, szokások, automatizmusok szerepe. E kérdések tanulmányozása és folyamatos megoldása nélkülözhetetlen a fejlődés előrelátásához, megtervezéséhez és gyakorlati előmozdításához.

2. *Előrelátás és szocialista tervszerűség.* — A szocializmus körülményei között az előrelátás hatékonysága nagymértékben függ attól, hogy helyesen oldjuk-e meg a társadalmi jelenségek törvényeinek rendszerében az objektív és a szubjektív tényező közötti újszerű kölcsönhatás problémáját. Az a tény, hogy a társadalmi folyamatban ok és okozat között a tudat, a tudatos cselekvés *közvetít,* a társadalmi okság értelmezésében az idők során sajátos circulus vitiosust alakított ki, melyet csak a marxizmus oldott fel. A szocializmus új aspektusában ismét jelentkezik a probléma, a viták ma is folynak. Helyes eredményre azonban csak akkor jutunk, ha az oksági viszonyt mint folyamatot vizsgáljuk.

Hogyan lehetséges, hogy bár az emberek maguk csinálják történelmüket, maguk alakítják körülményeiket, e körülmények cselekedeteiket mégis meg-

[4] Marx és Engels ezt előre látta. A német ideológiában írják: „A kommunizmus . . . felforgatja valamennyi eddigi termelési és érintkezési viszony alapját és elsőízben kezeli az összes természetszerű előfeltételeket tudatosan az eddigi emberek teremtményeiként, lehántja róluk a természetadta jellegüket és aláveti őket az egyesült egyének hatalmának. *Berendezése ezért lényegileg gazdasági* (kiemelés tőlem — V. K.), ez egyesülés feltételeinek anyagi előállítása." (Marx—Engels: A német ideológia. MEM 3. köt. 66. o.)

[5] Szabó Kálmán: A szocialista tervszerűség elméleti kérdései. Kossuth, 1960. 263. és 265. o.

határozzák? Egy évszázada ismeretes a marxista válasz: az emberek maguk csinálják történelmüket, de *készen talált viszonyok között*. Erre persze azt lehet mondani, hogy a készen talált viszonyok is az emberi tevékenység produktumai, s ez igaz is. Csakhogy az ok és okozat időben lezajló folyamat által kapcsolódik egymáshoz. S bár igaz, hogy nem minden post hoc egyúttal propter hoc, mégis kétségtelen, hogy ugyanazon az összefüggésen belül az ok szükségszerűen megelőzi az okozatot. Az objektív — a készen talált viszonyok — *a korábbi tevékenység* eredménye, s mint ilyen — oka és determinánsa *a későbbi tevékenységnek*.

A szocializmusban, ahol az ösztönös jellegű folyamatok a szocialista állam létrejöttétől kezdve egyre szűkebb térre szorulnak, a társadalom alapjának, a szocialista termelési viszonyoknak a létrehozása is tudatos előrelátás alapján történik. Ez a tudatosság tehát minden eddiginél szuverénebb. Saját alapját az előrelátás révén tudatosan alakítja ki, és mintegy újra is termeli. A termelőeszközök társadalmi tulajdona alapján a társadalom *felismeri* a természethez, továbbá a társadalmi termelésben egymáshoz való társadalmi viszonyait, és központi képviselete, a kommunista párt vezette szocialista állam felhasználásával *megtervezi* önnön fejlődését.

De a tudatosságnak az előrelátásban és a jövő fejlődés megtervezésében megnyilvánuló és egyre növekvő szuverenitása korántsem jelenti, hogy megfordult volna az objektív és a szubjektív között a determinációs viszony. A materialista alapigazság lét és tudat viszonyára vonatkozóan a szocialista-kommunista társadalmi viszonyok között is érvényes, csakhogy megváltoztatja megjelenési formáját, új elemmel gazdagodik. A korábbi cselekvés eredményei itt is meghatározzák a későbbi előrelátás és cselekvés lehetőségeit, s a minőségi változás mégis kétségtelen.

Előre látó cselekvés esetén ugyanis, éppen a fejlődés objektív mozgatóerőinek és irányának ismerete folytán, a kívánatos következményeket elő lehet mozdítani, a nem kívánatosakat pedig el lehet kerülni. E lehetőségek realizálása természetesen sohasem lehet abszolút (ami már önmagában is bizonyítja, hogy a szocialista társadalmi tudatosság és előrelátás is az objektív viszonyok által determinált). Korlátozza a realizálást például az az ellentmondás, hogy az előre látott társadalmi feladat sem oldható meg, amíg a hozzá szükséges feltételek fel nem halmozódtak. E feltételek megteremtése, a megoldásra való *felkészülés* viszont megint csak az előrelátás révén lehet sikeres. A felkészülés azonban már tervezés.

A tervszerűség szűkebb értelemben a szocialista gazdaság fejlődésének törvényszerűsége, tágabb értelemben azonban a proletárdiktatúra kezdetétől jellemzi a szocialista fejlődést. Ez a tervszerűség magának a szocialista társadalom építésének tervszerűsége, mely, ha — különösen kezdetben — nagyon áttételesen is, de valamilyen módon érezteti hatását a társadalom életének valamennyi fontos területén, és amelynek legmagasabbrendű kifejezése a kommunista párt programja és politikája.

Ami a szűkebb értelemben vett tervszerűséget illeti, igen érdekes és meggyőző Szabó Kálmán már idézett könyvének filozófiai igényű koncepciója, mely a szocialista termelőmód fejlődésének dialektikus törvényszerűségeit is elemzi. Kifejti, hogy a gazdasági fejlődés hajtóerejét képező alapvető ellentmondás nem a termelés és a mérlegelt (az adott fokon kielégíthető és kielégítendő) szükségletek, hanem a termelés és a teljes (mérlegeletlen) szükségletek között áll fenn.

A kapitalista konkurrenciában megtörténik a mérlegelt szükségletek rangsorolása, de nem történik meg a ma még mérlegeletlen szükségletek holnapi rangsorolása. „A konkurrencia a jelennek veti alá a jövőt . . . *A tőke* számára valójában csak *a kereslet* által képviselt szükséglet jelenti a társadalmi szükségletet. A ma meglevő, de ma ki nem elégíthető szükségletek holnapra vonatkozó rangsorolását a kapitalizmus a *holnapi* konkurrenciára bízza."[6] Így „. . . a termelésnek és a mérlegeletlen szükségleteknek *nincs közös és közvetlen* találkozási pontja . . . Ezért a termelés és a mérlegeletlen szükséglet egyensúlytalansága, ez a negatív tényező, nem úgy áll szemben a termelés és a mérlegelt szükséglet egyensúlyával, ezzel a pozitív tényezővel, mint az egység felbontására irányuló olyan erő, amely mindjárt lehetővé is teszi egy új egység létrejöttét, hanem romboló erőként, amelynek mindenképpen uralomra *kell* jutnia."[7] Ez a tőkés termelés antagonizmusának s egyben spontán jellegének lényege.

A szocializmusban más a helyzet: „A mai mérlegeletlen szükségletek valószínűség szerint holnapra mérlegelt szükségletekké lesznek, s hogy akkor kielégítést nyerhessenek, előzetesen kell hozzálátni a termelés megfelelő ütemű és arányú fejlesztéséhez."[8] A szocializmus fölénye a kapitalizmussal szemben már abban is megnyilvánul, hogy itt a gazdasági szükségletek „*mostanra* és *jövőre* vonatkozó sorolása *egységet alkot*".[9] A szocialista újratermelés két pólusa is ellentmondásos, de itt a kölcsönös függés sokkal erősebb, mint a kölcsönös kizárás. A tényleges szükségletek itt is meghaladják a mérlegelteket, a kettőnek azonban „. . . mégis van egy *közös* érintkezési felülete: a termelés szerkezete a tényleges szükségletek mozgásával *azonos irányú* vonalon helyezkedik el. Ellentétük ily módon csupán egyszerű időbeni lemaradásnak tűnik . . ., s normális esetben csakugyan az is".[10]

Az ellentét itt is megbontja az egységet, „. . . de csak annyiban, hogy a termelést önmaga utólérésére késztesse".[11] A hajtóerő tehát itt is egy negatív elem, a „tagadás", a mozgás itt is önmozgás, mert „. . . *maga* a termelés az, amely a tényleges szükségleteknek ezt a túlfutását okozza . . ., a termelés mozgása az, ami a szükségleteknek mind a tömegét, mind a szerkezetét állandóan túlhajtja az általa történő kielégítés lehetőségeinek határain".[12]

A szocializmusban azonban a szükséglet és a termelés közötti ellentmondás általában nem válik túlérette; „. . . mielőtt az újratermelés általános aránytalanságba menne át, a termelés és a fogyasztás részterületein végbemenő változások újszintű népgazdasági egyensúlyt alakítanak ki".[13] A szocialista gazdaságban is az ellentmondások képezik a fejlődés forrását, de ezek nem antagonista, hanem harmonikus ellentmondások. Az ellentmondásos egység két pólusa a termelés és a szükségletek, melyeket a piaci konkurrencia és az osztályérdekek ellentéte egymástól távol vitt, itt ismét közel kerülnek egymáshoz. Ezáltal lehetővé válik a jelen és a jövő szük-

[6] Uo. 77. o.
[7] Uo. 80. o.
[8] Uo. 77. o.
[9] Uo. 78. o.
[10] Uo. 81. o.
[11] Uo. 82. o.
[12] Uo. 84. o.
[13] Uo. 98. o.

ségleteinek együttes és előzetes felmérése. A gazdasági élet fejlődése nemcsak előre látható, hanem meg is tervezhető. Ez a lehetőség egyben szükségszerűség is.

A szocialista gazdaságban érvényesülő dialektikus törvények megismerése és felhasználása — mint az idézett elemzés is mutatja — az előrelátás és a tervezés nélkülözhetetlen feltétele, s a gazdasági alap meghatározó szerepénél fogva kihatással van a szocialista társadalom többi folyamatainak előrelátására.

3. *Az előrelátás tökéletesedése a szocializmusban.* — Az előre látott és ennek alapján tudatosan irányított törvényszerű folyamat törvényszerűbb (sokkal kevesebb és egyre kevesebb véletlen elemet tartalmazó, a romboló erőket is folyamatosan építő erőkké változtató), mint a spontán törvényszerűség. Ez a tény *a meghatározottság és kölcsönhatás újfajta*, csak a szocializmusra jellemző *sajátos egységében* jelentkezik, és látszólag paradox. A társadalmi törvényszerűségek követelményeinek betartása látszólag ellentmond a szabadságnak, a törvények ismeretére támaszkodó előrelátás pedig látszólag a tudatosság teljes szuverenitását, a teljes cselekvési szabadságot jelenti. Valójában a szocializmus társadalmi tudatossága, melynek koncentrált kifejezése az előrelátás, sokkal jobban függ az objektív társadalmi viszonyokban gyökerező törvényszerűség felismerésétől, mint a kapitalizmus idején a fejlődési folyamatra csekély tudatos visszahatást megengedő formális szabadság. *A szocializmus szabadsága a termelőeszközök társadalmi tulajdona alapján egyesült dolgozó emberek előrelátó és tervszerű cselekvésének szabadsága, mely a fejlődés törvényeinek ismeretére támaszkodik.*

Az előrelátás révén nyert szabadság azonban nem abszolút, hanem „túlnyomólag és állandóan növekvő mértékben" eredményezi a tervszerű cselekvés szándékolt és várt hatását. A szocialista építés tapasztalatai azt mutatják, hogy az ösztönös elem egy bizonyos elég hosszú szakaszban (gyakorlatilag a kommunizmusba való átmenetig) nem küszöbölhető ki a társadalom életéből. A véletlen szerepe pedig a kommunizmusban is megmarad. Ezek a körülmények, bizonyos ismeretelméleti tényezőkkel együtt, megszabják az előrelátás objektív és szubjektív határait, de az így keletkező *ellentmondás megoldásának szükséglete* jelenti egyben a társadalmi haladás egyik forrását, *az előrelátás tökéletesedésének hajtóerejét is.*

Az előre nem látható folyamatok közül az ösztönös jelenségek a kapitalista környezet fennállásából, valamint az árutermelés, az értéktörvény, továbbá a régi társadalom tudati maradványainak országonként különböző mértékű meglétéből adódnak. A szocializmus fejlődésének törvényszerű folyamata szempontjából ezek is véletlenek forrásai (bár pl. az árutermelés és velejárója, az értéktörvény, a szocialista tervszerűség keretei között nemcsak káros véletlenek talaja, hanem mindenekelőtt a termelőerők fejlődésének és a szocialista termelési viszonyok fejlesztésének egy adott szakaszban nélkülözhetetlen emelője), de nem a szocializmus saját alapján keletkeznek, hanem a régi minőség maradványai az új kialakulásával szemben.

Az ösztönös elem leküzdése közben, de utána is, megmarad a véletlen szerepe, ugyanis *az előrelátás nem nélkülözheti ellentétét, az utólagos felismerést.* De míg a kapitalizmusban a termelőmód antagonizmusa folytán a csekély mértékű előrelátás felett *az utólagos felismerés dominál* a gazdasági folyamatban s ennek alapján a burzsoá politikában, addig a szocializmus és a kommunizmus körülményei között a viszony megfordul: *a tudományos előrelátás kerül túlsúlyba*, s az utólagos felismerés is egyre hamarabb következik be a negatív

jelenség időpontjához képest, úgyhogy a társadalom, ill. központi képviselete, helyi szervei, de az öntudatos egyének is mindinkább már csírájukban képesek lesznek elfojtani a káros következményeket.

Nagy a valószínűsége annak, hogy a kommunizmushoz való közeledés arányában a társadalom, a tudatosság és az előrelátás magas színvonala folytán, az előre nem látható — akár objektív, akár szubjektív eredetű — véletlenek túlnyomó részére mintegy automatikus reflextevékenységgel fog válaszolni. Véletlenek és tévedések tehát a kommunista társadalom emberének életében is lesznek; az óriási különbség a múlttal szemben abban mutatkozik majd meg, hogy ezekre is fel lesz készülve, és káros hatásukat egyre gyorsabban fogja kiküszöbölni.

A társadalmi fejlődés tudományos előrelátásának tökéletesedése azonban nemcsak az ösztönös és véletlen elemeknek *a már irányított folyamatokon belül jelentkező* negatív hatását küzdi le folyamatosan. Ez a tökéletesedés abban is megnyilvánul, hogy az előrelátás és a tervszerűség mind több társadalmi folyamatra kiterjed, közvetlen vagy közvetett módon.

Vegyük pl. a szocialista tudat kialakításának rendkívül összetett folyamatát. E folyamat előrelátása, megtervezése és gyakorlati befolyásolása éppúgy lehetséges, mint a gazdasági fejlődésé. Nézzük ennek néhány tényezőjét, csupán vázlatszerű felsorolásban:

— az egyes tudatformák fejlődési sajátosságai, figyelemmel a polgári kultúrának élő, valamint a tudati maradványokon keresztül közvetített, megtartandó és elvetendő elemeire;

— az anyagi és erkölcsi ösztönzés dialektikája;

— az általános műveltség mennyiségének és struktúrájának összefüggése a világnézet kialakulásával;

— a társadalmi tudat struktúrája és a személyiség pszichikai struktúrája közötti összefüggés;

— az esztétikai nevelés világnézeti vonatkozásai;

— a pedagógiai módszerek tökéletesítése, összefüggésben a személyiség sokoldalú fejlődése egyéb feltételeivel (pl. a régi munkamegosztás megszüntetése ill. átalakítása, a szabadidőprobléma) stb. stb.

Mindez és a fel nem sorolt feladatok is természetesen bonyolult komplexumot alkotnak, s részletekbe menő tudományos és szervezeti megalapozást kívánnak. A részletmunkának, de még inkább a koordinálásnak azonban itt is a materialista dialektika a vezérfonala. A dialektikus fejlődéstörvények a szocialista társadalom szellemi életében is hatnak. E szellemi fejlődés előrelátásának, megtervezésének és gyakorlati befolyásolásának kulcsát nem utolsósorban azokban az új vonásokban találhatjuk meg, amelyeket a szocialista gazdaság fejlődésének törvényszerűségei mutatnak. Emellett persze figyelembe kell venni, hogy a gazdasági és a szellemi élet kölcsönhatásának is megvannak a maga külön törvényei szocialista viszonyokra vonatkoztatva is.

A társadalmi fejlődés tudományos előrelátásának e rövid dolgozatban tárgyalt néhány elvi-módszertani problémája is mutatja, hogy lehetőségeink és feladataink milyen nagyok ezen a területen.

НАУЧНОЕ ПРЕДВИДЕНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ

Карой Винце

В первой части статьи автор анализирует внутреннюю связь, имеющуюся между диалектической теорией развития и научным предвидением общественного развития. Подчеркивает, что составляющее движущую силу развития диалектическое противоречие должно пониматься не только структурально, но и динамически. В смысле этого динамизма всякое единство содержит в себе двойное противоречие: 1) отношение противоположенности между полюсами структуры, и 2) противоречие сил, стремящихся к сохранению и уничтожению данной противоположности, т. е. нового и старого. Это последнее противоречие представляет собой непосредственно движущую силу развития, и, потому что является противоречием между направлениями движения, одновременно заключает в себе обьективную возможность предвидения развития.

Во второй части работы рассматривается роль предвидения в практическом воздействии на развитие. Проводится параллель между возможностями предвидения в условиях капитализма и социализма. Далее, в связи с проблемами предвидения и социалистического планирования автор излагает свою позицию относительно диалектики общественной закономерности и общественной сознательности. В заключение автор делает некоторые выводы из диалектических закономерностей социалистического развития относительно развития самого предвидения.

SCIENTIFIC PREDICTION IN SOCIAL DEVELOPMENT

by Károly Vincze

The article analyzes the intrinsic relation of the dialectic theory of development and scientific prediction in social development. The author emphasizes that dialectical contradiction, which is the motive force of development, must be taken not only structurally, but even dynamically. In a dynamic sense every unity contains a dual contradiction: 1) an opposite relation between the poles of the structure and 2) the contradiction of old and new, i.e., that of forces attempting to maintain and abolish the given opposition. Directly speaking, the motive force of development is the second contradiction which — existing between the trends of motion — includes the objective possibility of the prediction of development.

The second part treats the role of prediction as the practical influence on development. The author compares the possibilities for prediction in capitalistic and socialistic relations. Then in connection with the problems of prediction and socialistic planning he expresses his views on the dialectics of social consciousness and on social laws. Finally, on the basis of the dialectical laws of social development he draws a few conclusions about the development of prediction itself.